

KİNA YƏNİN HƏDƏFİ,

yaxud dinə möhtəkir münasibətin ifşası

Əli Rza XƏLƏFLİ

"Mollanın cəhənnətdən qovulması" hekayəsi son qərində sürətlə ayaq açmış dini fanatizm, avamliq əleyhinə yazılmış əsər kimi qəbul olunsada, burada əsasən insanın insanı yaranaşması, insanlığa layiq olmayan yabançı keyfiyyətləri ifşa olunur. Doğrudur, əsər yumoristik üslubda yazılısa da, müəllif öldürücü satirik elementlərdən də bacarıqla yararlanır, qəhrəmanın kimliyini cəmiyyətdə kifayət qədər tanıdığını bilir. Onu ifşa hədəfinə çevirməklə tamahkarlığının, mənfəət naminə hər cür sifətə düşməyinin cəhənnəti xəbəsi, cəhənnəmə xoflu ilə adamları aldatmağının çətinliyi vurulur.

On müxtəlif yollarla adamların əz qala inanc yerinə çevrilmiş "qəhrəman" mollaqlıq məşğul olub O, adamların zəif yerini yaxşı bildiyindən və on bacılıca, insanların doğma və özünə adamlarının ölümlərinə həssaslıqla yanaşmalarından istifadə edərək hüznünlü gələcək canfəşanlıq edir, canıyananlıq göstərir. Beləliklə, növbəti öz kəndində, hətta qonşu kəndlərdə də rəğbət qazanır, tanınır. Təbiiyyətdən olan idbar keyfiyyətlər üzə çıxdıqca daha çox məşhurlaşır. Müəllifin təbiriyyətdə, "bir az sərgöz", qaranlıq, mənfəətpərəst olması onun artan nüfuzunun koləsinədir. Arad. Get-gədə daha çox əl-qol açıq. Qvardi öləndən sonra özündən 20 yaş kiçik bir qızla dəvənlənir. Hələ uzaq kənddə bir arvad da saxlanmaq istəyir.

Müəllif mollanın adını əsərin axırında cəksə də, biz bəri başdan "qəhrəmanımız" öz adı ilə ansaq, yoqin ki, "ruhu şad"ı. Bəli, Molla Niyaz xələmləri o dünyaya yola sala-sala bu dünyada kefini sürməkdə davam etse də, əbədi dünyanın əbədi ölməyən yolu bir gün onun üçün də qurtarır.

Yumşaq desək, müəllif öz qəhrəmanı üçün cəhənnəti qapı açıq. Molla Niyaz cəhənnədə gördüklərindən o qədər xoşalır olub ki, ölümlünə qətiyyətin təəsəslənmiş və burada da yavaş-yavaş əl-qol açmaq başlayır. Ona xidmət edən hurilərlə ünsiyyət girir, hətta onlardan biri ilə öz nöqsədinə uyğun davranmaq istəyir... Təəsəslənmiş, işişi dünyadakı üsulları burada bir işə yarar. Onun hurini tovlaya bilməməsi bəri yana, üstəlik özü də ifşa olunur. Hurinin işkətiyyətinə əsasən mollanın işinə Tanrı hüsrundən təzədən baxılmalı olur.

Molla Niyaz işişi dünyada həmişə insanlara deyərki ki, Tanrı ədalətli, haqq biləndir, on bacılıca, günahları bağışlayandır. İndi də o, Tanrı günahları bağışlamaq, qüdrətini güvənməkdə idi. Həqiqətən Tanrı onun günahlarını müəyyən şərhlə bağışlamaq qərarına gəlir. Onu təzədən Əzrayılın bacısı oğlu vastəsi ilə işişi dünyaya qaytarır.

Burada sözarəsi bir məqamə diqqət yetirmək istərdim. Əzrayılın bacısı oğlu ona yaxınlaşmış Tanrının hüsrundəna getmək tələbi deyəndə, özünü itirmə, cəsarətə ondan sonəd istəyir, kimliyini soruşur. Əzrayılın bacısı oğlu da "kimlik sənədi"ni verir. Molla Əzrayılın bacısı oğlunun kimlik sənədində baxanda dizləri titəyir, halbuki, o, işişi dünyada olanda deyərki ki, "mon Allahdan başqa heç kimdən, heç Əzrayılın bacısı oğlundan da qorxmuram". Burada müəllif əsas sənədi "kimlik sənədi" adlandırır. Şəxsiyyəti vəsiqəsi demir, pasport ifadəsi işlətmir. Zəhmət, müəllif burada "şəxsiyyət vəsiqəsi" termininin düzün olmadığını da diqqətə cəldirməyə istəyir. Ne isə...

Tanrı Molla Niyaz təzədən cəhənnədə düşmək üçün yeni şans verir. Onu işişi dünyaya qaytarmaq və sınaqdan keçirmək istəyir. Molla Niyaz işişi dünyaya qayıdır. Burada özünü necə aparacaq? Köhnə vərdişlərinə əl çəkəcəkmi? Müəllif üstəlik Molla Niyazı təzə psixoloji sınaqlara moruz qoyur. Mələm olur ki, o yəndə təmahkarlıqından, pulpərəstliyindən, hətta, qarınqulluğundan belə əl çəkəyib. Hətta istənilən qədər yalan da deyər bitir. Uzaq kənddəki arvadının yanına gedəndə, hiyləgərliklə yanaşmaları göstərir ki, o, heç vaxt səmimi ola bilməyəcək. Axır ki, vaxt tamam olur. Və o, təzədən Əzrayılın bacısı oğlunun yanına düşüb Tanrının hüsrundəna qayıdır. Onsuz da hər şey Tanrıya ağah idi. Daha burada Molla Niyazın hiylə niqabı kara gəlmiş. Və o, bərbəsa cəhənnəmə gəndirilir.

Müəllif nə demək istəyir? Birincisi, həyat gözəllikləri ilə müqayisədə cəhənnəti xəmətik təbiəti müqayisədə cəhənnəmə dərəcədə fərqlidir. Yəni həyat daha gözəldir. Əsl cəhənnəti insanlar həyətində, özə, özəyəqətləri, səmiyyətləri ilə yaşaya bilərlər. Bunun üçün gərəkdir hər bir kəs Molla Niyazlıqdan çəxin. Tanrının birmənalı təzədir cəciyyəti insan olsun. İnsanlar arada hiyləgərliklə, yalanla yox, səmiyyətləri ilə hörmət qazansın.

Görünür, müəllif cəmiyyətdə baş verən kətikəllərdən sonra, cəmiyyətin bəhrəni vəziyyətdən istifadə edərək ayaq açan fanatizmi də tənqid hədəfinə çevirmək istəyir. Yumurlu təsvirlər, insanların mənovəyi mühitini işğal edən və insanı yarayaşmayan əməlləri də, dini pərdə olaraq qəbul edib insanların inancından sui-istifadəyə hələli ilə yararlanma hallarını da ifşa hədəfinə çevirir.

Mənə elə gəlirdi ki, Molla Niyazı mən də tanıyıram.

Müxtəlif yollarla insanlardan nözir-niyazı yığanları (görünür, müəllif Niyazı adını mollaya təsadüfi verməyib) hansızım tanıyırmıq?

İsaxanın «Mollanın cəhənnətdən qovulması» hekayəsində dövrümüzə bağli bir çox məsələlər köklü şəkildə yazılıya gətirildiyindən biz də homin məsələlərə əhatəli münasibət bildirməyi vacib hesab etdik. Doğrudur, xülasə şəkildə ədəbi düşüncəmizin giriş hissəsində ömümlüydürçü rəylər münasibəti təbliğmişdik. Ancaq bu hekayənin çox ciddi ictimai mözmunu olduğuna görə və dövrümüz üçün, xüsusilə, aktuallıq kəst etdiyinə görə də daha geniş fikir bildirmək, əslində, ma-

novi borcumuz olardı qonaqli ilə hekayənin alt qatından gələn monalarla yala ziyə cəkməli olduq.

Bir qədər ədəbi-tarixi görüşləri də yada salmaq yerini düşür: Mirzə Cəlil və onun «Molla Nosrəddin» jurnalı, M.Ə.Sabir və «Həppəmə»si... bir sözlə, Molla Nosrəddinçilər... Davam etsək, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Noriman Norimanov... və digərlərinin dinli möhtəkiriyyə qarşı mübarizəsinin dini fanatizmə münasibət qətiyyətlili mövqeləri çox dəyərli ədəbi öməkləri ilə gözəlrimizin öünə gəlir.

Ə.Haqverdiyev «Xortdandan cəhənnəmə möktəblər» əsəri ilə birinci olaraq «Mollanın cəhənnətdən qovulması» hekayəsini oxuyarkən yada düşür. Xüsusilə, «Odabaşının hekayəsi» cəhənnəmə təsvirində o qədər canlıdır ki, sanki hər birimiz Odabaşının yanına insanın bu dünyadakı günahlarını görə o dünyada ona verən cəzannın canlı şahidi oluruq. İş burasındadır ki, İsaxan sələfinin yolunu yarıdıcılıqla davam etdirir. Odabaş (Ə.Haqverdiyev) cəhənnəmə bəzə bütün əzabları ilə, bütün dəhşətlərini göstərdiyi kimi, İsaxan da o biri dünyanı bəzə bütün canlılığı ilə göstərir, ancaq cəhənnətin təmsalında.

Əlbəttə, istər klassiklərdə, istərsə də İsaxanda bu təsvirlər ironik məhiyyət daşıyır. Sadəcə, müəlliflər az-çox anlaya biləcəklər oxucuya anladır ki, bütün bunların hamısı cəfəngiyyətdir, insanların avamliqlərindən istifadə edərək ələrinə saxlamaq, onların avamliqlərindən irəli gələn mültiyindən istifadə edərək qazanc məqsədi güdürlər. Əlbəttə, səhbət hiyləgər və yalançı din xadimlərinə gedir.

İsaxan iki ailəni qarşı-qarşıya qoyur. O biri dünyadakı cəhənnəmə bu dünyadakı cəhənnəmə müqayisəsi verir. Ancaq bu müqayisələr qədər o, cəhənnəmənin mənovəyi mühit üçün əhəmiyyətlili obraz çizməkdə görünməmiş qədərki doğuluş mənzərəsini, xüsusilə, diqqətə çəkir. Başsa sözlə, konkret olaraq belə bir suala cavab vermək istəyir ki, necə olur, mənə azad insanları içindən Molla Niyazlar təzəliklə boya-başa çətdir? Bir az da deqiqləşdirsək, əslində, Molla Niyazın öz müasirlərinin düşüncəsindən doğuluşunu öne çəkəyib. Yəni əvvəldən Molla Niyaz yox idi. Amma zamanın dəyişməsi fonunda həyat səhnəsi Molla Niyazda də rol ayırır. Bunun üçün müəllif homin mühiti - Molla Niyazlıq mühitini rəqib çizgilərini diqqətə çəkir: «Gürçütədən ucaqar dağ kəndlərindən birində bir molla vardı. O, kənddə mollaqlıq edən vəgəndə adam idi. Bir necə çavəş uşaqlara da mollaqlıq bəzi elementləri öyrətmədi və bu yolla kənddə bütün yaş mərasimlərini molla salırdı. Bəzi xoşagəlməz xüsusiyətləri olsa da (yəmək görəndə nəfisini saxlaya bilmirdi, bir az da sərgöziydi), heç vaxt ölü sahiblərinin icimtir, onların razi salmağa çalışırdı. Hətta qəbiristanlıqda dəfn zamanı canfəşanlıq göstərir, bəzən ölü sahibinin yaxın adamları kimi özü qəbrə düşür, ölünün yerini saxsən rəhəlləyirdi. Məhz bu xüsusiyətləri mollaya kənd camaatı arasında xeyli hörmət qazandırirdi. Yarayaş-yavaş onun qonşu kəndlərə və başqa, nisbətən uzaq kəndlərə də davət etməyə başladılar. Bir minvalla molla kifayət qədər var-dövlət toplaşmış və kəndin zəngin adamlarından birinə

çevrilmişdi. Artıq elə olmuşdu ki, molla yaş mərasimlərində ikinci planda durur, bütün işləri onun şagirdləri həyata keçirirdilər. Amma gəli, təbi ki, mollanın cibinə gedirdi. Kənd camaatı da, kənddə başqa molla olmadığna görə, ona müəyyən molla, yarıdöğür-yarımcürri hörmət göstərirdi. Molla da bu vəziyyətdən məharətli istifadə edir. cəs-ışrət içində yaşayır. Arvadı öləndən sonra özündən iyirmi yaş çavan bir qızla evlənmişdi. Deyilənə görə, hələ uzaq kəndlərdən birində də başqa bir arvad saxlayırdı». Bu parça, əslində, bütöv bir epoxanın mənzərəsinə təqdim edir. Molla Niyaz necə peyda olur, necə yaşayır, məqsədi nə olur, insanların hansı hissələrindən istifadə ilə pərvəz tapıb?.. Müəllif mətləbi çox uzatmır. Yəni qısaca, xronikal şəkildə mollanın həyat tərzini, təbiətin kifayət qədər əsaslandırılması arada oxucuya çatdırır, hom də öz məntiqini unutmada, sotirətili yanaşmalarını əsirgəmir. Ironik, kinayəli münasibətlə heç də bu insanın əliməqam bir şəxs olmadığını da üstəlik çatdırır.

İsaxan təsvirlərlə oxucunu yumurlu, çox üstəlik mənzərədən-mənzərəyə çevik diqqətlərlə keçir. Və beləliklə, cəhənnətin on gözəl şüəsində biz Molla Niyazı bu dünyadakı təzədən də görürük. Necə ki, Ə.Haqverdiyevin cəhənnəmə qəhrəmanları cəhənnəmə görürüdü.

İsaxan çox maraqlı, özü də soraştı ifadə tərzilə cəhənnəmə ifadədən çox, cəhənnəti ifşaya diqqət yönəldir.

Klassiklərdə «xof» anlamı güclüdür. Üstəgəl, cəhənnəmə xofu ilə birgə aldamsın ifşası on plandadır. İsaxan isə cəhənnəti ifşasını insanlar arzuladıqları kimi - əlbəttə, yalançı dini tələqilə əldadılan insanların cəhənnəti xəbəsinə ifşa etməyə istinlənlər verir. Hələ biz cəhənnəti düşməmiş mollanın qisa, xarakterik çizgilərini bu dünyada tanıdığımız təbiətin cəhənnəmə necə üzə çıxdığına şahid oluruq. Riyakar, təbət etibarilə saxta bir insan öz əməlinə əsaslanıqla əl çəkməz, başsa sözlə, təbiətinə sadıq qalır. Və bu təbiətin sadıqalması biz Molla Niyazın təmsalında görürük. Belkə, elə Molla Niyazla birgə cəhənnəti biz özümlə də yaxından müşahidə edək: «İllər keçdi. Molla xəstəliklə öldi. Onu hörmətlə son mənzilə yola salırdı. Nə qədər olmasa, kəndin əsas mollası idi... Molla cəhənnətdə düşdü. Həmişə onun böyük haqq vəsi təsvir etdiyi cəhənnəti - vəsiş ağac, ağacın altından axan sird, bal, şərbət çavələri, cəhənnəti qışqırın cəh-cəh vurduğubü çiyçiyəli bağ-bağca, budaqları yerə düşən hər cür meyvə ağacları, hər birinin də altından mən cür nəz-nəməzi düzülmiş taxtlar, daha nələr, nələr... onun gözəllərini qabağında idi. Hər gün vəqə olan kəf məclisləri, qul-xudə gənc, gəzəl hurilər - hər şey əfsanələrdəki kimi". Lap Ə.Haqverdiyev «Xortdandan cəhənnəmə möktəblər»ndən müvafiq moqamları, xüsusilə "Odabaşının hekayəsi"ndəki Allah divanının artıq qəyid etdiyimiz dəhşətlərini yada salan mənzərədir. Ancaq öksinə, burada cəhənnəmə yox, cəhənnəti görürük. Yəni müəllif tərsinə təsvir əslustundan məharətli istifadə edib və biz bu barədə artıq demişdik.

(Davamı 9-cu səhifədə)

